

Dječji crtež kao komunikacijsko sredstvo

Kralj, Viktoria

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:880189>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-27**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

VIKTORIA KRALJ

DJEČJI CRTEŽ KAO KOMUNIKACIJSKO SREDSTVO

Diplomski rad

Zagreb, rujan 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

VIKTORIA KRALJ

DJEČJI CRTEŽ KAO KOMUNIKACIJSKO SREDSTVO

Diplomski rad

Mentor rada:

Prof. dr. art. Antonija Balić

Zagreb, rujan 2022.

SADRŽAJ

1.	UVOD	1
2.	LIKOVNI IZRAZ DJETETA	1
3.	FAZE RAZVOJA DJEČJEG CRTEŽA.....	3
3.1.	FAZA ISTRAŽIVANJA PRIMARNIM SIMBOLIMA	3
3.2.	FAZA IZRAŽAVANJA SLOŽENIM SIMBOLIMA.....	5
3.3.	FAZA INTELEKTUALNOG REALIZMA	6
3.4.	FAZA VIZUALNOG REALIZMA	7
4.	DJEČJI CRTEŽ KAO SREDSTVO KOMUNIKACIJE	8
4.1.	ANALIZA DJEČJEG CRTEŽA	8
4.1.1.	TEMATIKA DJEČJEG CRTEŽA.....	9
4.1.2.	EMOCIJE U DJEČJEM CRTEŽU	10
4.1.3.	VELIČINE U DJEČJEM CRTEŽU.....	11
4.1.4.	ZNAČENJE BOJA.....	12
4.2.	PRIMJENA CRTEŽA U DIJAGNOSTIČKE SVRHE.....	13
4.2.1.	RORSCHACHOV TEST MRLJA	14
4.2.2.	CRTEŽ LJUDSKE FIGURE.....	15
4.2.3.	TEST KUĆA-DRVO-ČOVJEK	16
4.2.4.	NACRTAJ ČOVJEKA.....	17
4.2.5.	BAUM TEST-CRTEŽ DRVETA	17
4.2.6.	„NACRTAJ GOSPOĐU KOJA ŠEĆE PO KIŠI“	18
4.3.	KOMUNIKACIJA POMOĆU CRTEŽA S DJECOM S TEŠKOĆAMA.....	18
4.3.1.	CRTEŽ U RADU S DJECOM OBOJELOM OD PSIHIČKIH BOLESTI	18
4.3.2.	CRTEŽ U RADU S DJECOM S INTELEKTUALNIM TEŠKOĆAMA.....	20
4.3.3.	CRTEŽ U RADU S DJECOM S AUTIZMOM	21
5.	CRTEŽ KAO KOMUNIKACIJSKO SREDSTVO U DJEČJEM VRTIĆU	22
5.1.	OSJEĆAJ TUGE PRIKAZAN KROZ DJEČJI CRTEŽ	24
5.2.	OSJEĆAJ SREĆE PRIKAZAN KROZ DJEČJI CRTEŽ	31
6.	ZAKLJUČAK	40
	LITERATURA	41

SAŽETAK

Dječji crtež jedan je od učinkovitih načina komunikacije putem likovnog izražavanja koji djeci omogućuje da izraze sebe, svoje emocije i unutrašnje konflikte na neverbalan način. Ovaj rad napisan je s ciljem što boljeg razumijevanja i što učinkovitijeg korištenja dječjeg crteža kao komunikacijskog sredstva.

U prvom dijelu rada opisan je pojam likovnog izraza djece te faze razvoja dječjeg crteža koje započinju fazom istraživanja primarnim simbolima, zatim prelaze u fazu izražavanja složenim simbolima, fazu intelektualnog realizma te završavaju ulaskom u fazu vizualnog realizma. Faze slijede jedna drugu no svako dijete iz jedne u drugu prelazi individualnim ritmom. Svaka od navedenih faza razvoja ima svoje specifičnosti koje se vežu uz cjeloviti razvoj djeteta.

Iduća poglavlja opisuju crtež kao komunikacijsko sredstvo te način analize crteža kako bi u njemu mogli prepoznati poruke koje nam dijete šalje i iz njih izvući određene zaključke. Crtež kao sredstvo komunikacije prikazan je iz kuta gledanja tematike dječjeg crteža pri čemu je opisano što nam dijete crtanjem određene tematike poručuje te koji su najčešći simboli koje dijete prikazuje, emocija u dječjem crtežu pri čemu je posebno naglašena vrijednost neverbalnog načina izražavanja za iskazivanje emocija, veličina kao pokazatelja što je djetetu u crtežu posebno važno te značenja boja kojima dijete šalje određenu poruku.

Posebna podpoglavlja unutar rada posvećena su opisu korištenja crteža u dijagnostičke svrhe pri čemu su opisani poznati testovi za dijagnostiku te način komunikacije pomoću crteža s djecom s teškoćama intelektualne prirode, psihičkim poremećajima te autizmom.

Na kraju rada prikazano je izražavanje dječjih emocija kroz likovnu aktivnost provedenu u dječjem vrtiću te je navedeno nekoliko zaključnih riječi koje govore o važnosti crteža kao komunikacijskog sredstva.

Ključne riječi: komunikacija, faze razvoja, dječji crtež, emocije, teškoće

SUMMARY

Children's drawing is one of the effective ways of communication through artistic expression that allows children to express themselves, their emotions and inner conflicts in a non-verbal way. This paper is written with the aim of better understanding and more effective use of children's drawing as a means of communication.

In the first part of the paper, the concept of children's artistic expression and the stages of development of children's drawing are described, which begin with the phase of research with primary symbols, then move to the phase of expression with complex symbols, the phase of intellectual realism and end with entering the phase of visual realism. The phases follow one another, but each child moves from one to the next at an individual pace. Each of the mentioned stages of development has its own specifics that are related to the complete development of the child.

The following chapters describe the drawing as a means of communication and a way of analyzing the drawing so that we can recognize the messages that the child sends us and draw certain conclusions from them. Drawing as a means of communication is presented from the point of view of the theme of a children's drawing, where it is described what the child is telling us by drawing a certain theme and what are the most common symbols that the child shows, emotion in the children's drawing, where the value of non-verbal expression for expressing emotions is particularly emphasized, size as an indicator of what is particularly important to the child in the drawing and the meaning of the colors with which the child sends a certain message.

Special sub-chapters within the paper are dedicated to the description of the use of drawings for diagnostic purposes, where known diagnostic tests are described, as well as the method of communication using drawings with children with intellectual disabilities, mental disorders and autism.

At the end of the paper, the expression of children's emotions through an art activity carried out in a kindergarten is shown, and a few concluding words are stated that speak about the importance of drawing as a means of communication.

Key words: communication, stages of development, children's drawing, emotions, disabilities

1. UVOD

Komunikacija predstavlja način sporazumijevanja, a možemo je definirati kao razmjenu informacija, ideja i osjećaja koja se može odvijati verbalnim ili neverbalnim putem (*Komunikacija*, 2014). Dijete već od najranije dobi počinje uspostavljati komunikaciju sa svojim roditeljima i okolinom te im na različite načine daje do znanja da je gladno, žedno, da mu je potrebna utjeha i sl. Kako dijete raste tako način njegove komunikacije postaje sve složeniji i dijete se počinje izražavati na razne načine. Javlja se upotreba verbalnog izražavanja govorom i uporaba raznih neverbalnih načina komunikacije poput likovnog izražavanja.

Autori Grgurić i Jakubin (1996) navode kako postoje različita gledišta o tome zašto se djeca vole likovno izražavati te ističu kako neki autori to pripisuju urođenoj sklonosti za igrom, drugi navode da djeca likovnim izražavanjem zadovoljavaju unutarnju potrebu da se izraze, a treći kao osnovu likovnog izražavanja izdvajaju motoričku aktivnost. Ipak, s kojeg god stajališta gledali dolazimo do činjenice da se dijete likovno izražava kako bi prikazalo ono što ga zanima i uzbuđuje.

Dječji crtež kao rezultat likovnog izražavanja kod djece spada u jedno od najzanimljivijih područja dječjeg stvaralaštva te uključuje vrlo bogatu problematiku. Na rješavanju tih pitanja i problema sastaju se različita znanstvena područja te mnogi stručnjaci poput psihologa, pedagoga, estetičara, umjetnika, sociologa pokušavaju sa svog stajališta dati odgovore na pitanja vezana uz dječji crtež. (Matić, 2021.)

Cilj ovog rada je istaknuti važnost dječjeg crteža u ulozi komunikacijskog sredstva djece s odraslima i vršnjacima te detaljnije prikazati koje sve faze razvoja dječjeg crteža postoje, kako analizirati dječji crtež te u njemu prepoznati poruku koju nam dijete šalje te na koji način pomoću crteža možemo komunicirati s djecom s teškoćama.

2. LIKOVNI IZRAZ DJETETA

Likovni izraz djece je urođena sposobnost izražavanja, komuniciranja i oblikovanja. Tu sposobnost djeca ne preuzimaju i ne uče od društvene okoline već se ona razvija iz prirodnih potencijala dječjeg bića. Sve se to događa u vidu spontane interakcije unutrašnjeg svijeta djeteta i djetetove vanjske okoline. Djeca na taj način iskazuju sadržaje kojima se bavi njihova svijest, ali

osim toga oblici likovnog izražavanja djeluju i kao povratna sprega koja osnažuje dječje sposobnosti percipiranja, predočavanja i poimanja te sposobnosti stvaranja i oblikovanja. (Belamarić, 1986)

Grgurić i Jakubin (1996) također navode kako djeca svoje likovno izražavanje počinju spontano, tjerana unutarnjom potrebom. Djetetova sposobnost likovnog izražavanja je urođena, a razvitak likovnog mišljenja prikazuju kao interakciju unutarnje osmišljenog vizualnog doživljaja i umjetničkog akta. (Grgurić i Jakubin, 1996)

Jedan od osnovnih oblika dječjeg likovnog izražavanja upravo je crtež koji se smatra najzanimljivijim područjem dječjeg stvaralaštva. Mnogi psiholozi, pedagozi, sociolozi, umjetnici i drugi stručnjaci pokušavaju dati odgovor na pitanja vezana uz dječji crtež, njegove faze te povezati odnos između crteža i psihofizičkog razvoja djeteta. S vremenom sve više raste interes za dječji crtež od stupnja prvih dječjih šaranja pa sve do stupnja dječjih likovnih ostvarivanja. Osim navedenog važno je napomenuti i da je crtež usko povezan s igrom, modeliranjem, pisanjem, pričanjem, slušanjem i drugim aktivnostima. (Matić, 2021)

Likovni izraz najmlađe djece osniva se na likovnim simbolima koji se kod djece pojavljuju spontano i prirodno te svojim oblikom i odnosima izražavaju neku unutarnju ili vanjsku stvarnost djeteta. Prvi likovni znakovi kojima djeca počinju likovnu igru su linije, a u najranijoj dobi oko druge godine djetetova života predstavljaju izraz i čin. Djeca linijama prikazuju kretanje te funkciju oblika, a mogu biti kružeće i vibrirajuće. Dok kružeće linije uglavnom izražavaju kretanje prostorom, one vibrirajuće predočavaju živost i treperenje života. Takvo slobodno kretanje linija obično nazivamo šaranjem koje također daje određenu poruku putem likovnog jezika. Povećanjem frekvencija vibrirajućih linija nastaju mrlje, veća ili manja zgusnuta i tamna područja. Na taj način dijete ustanovljava pojam materije ili mase. Kako se dijete razvija ono opaža da su neki događaji trajni, a neki nastaju i nestaju što će izraziti udarcima olovke po papiru. Na taj način nastaju točke i crtice u dječjim radovima. Uočavanjem pravilnosti i ritma nastat će niz, a s određenim stupnjem namjere, koncentracije i kontrole ruke nastat će i ravne linije. One će biti vodoravne, okomite i kose, a s prvim krugom nastat će i prvi oblik. Dječji će crteži postajati sve kompleksniji i sadržavat će sve više detalja, a djeca će prolaziti kroz različite faze kako u cjelovitom razvoju tako i u razvoju dječjeg crteža. (Belamarić, 1986)

3. FAZE RAZVOJA DJEČJEG CRTEŽA

Razvoj osnovnih sposobnosti likovnog izražavanja teče određenim redom te se svaka razvojna faza nastavlja na prethodnu. Ovisno o razvoju pojedinog djeteta i potpori okoline između druge i treće godine unutrašnji će impuls potaknuti dijete da se okuša u interakciji s olovkom i papirom. Dijete će uživati u samom činu stvaranja tragova te će s vremenom početi istraživati te tragove. Dječji crteži će postati sve složeniji te će stvaranje linija prerasti u novu sposobnost izražavanja kojom dijete govori o svom viđenju i poimanju svijeta. (Belamarić, 1986)

Kao što dijete prolazi određene razvojne faze u cjelini, tako se razlikuju i faze razvoja dječjeg crteža te svaka ima određene karakteristike. Dječji crtež ne može se proučavati izvan općeg psihofizičkog razvoja djeteta te je faze razvoja dječjeg crteža potrebno tretirati kao kompleks međusobnih veza i odnosa u dječjem razvoju. Ovo pitanje zainteresiralo je mnoge autore jer upravo dječji crtež na specifičan način govori o razvoju djeteta. (Matić, 2021)

Autori Grgurić i Jakubin (1997) navode kako likovni izraz djeteta prolazi kroz faze uvjetovane godinama starosti, mišljenjem i pristupom okolini, a izvedene su praćenjem najučestalijih motiva poput ljudskog lika, prostora, drva, kuće i motiva stola.

Mnogi znanstvenici i istraživači u ovom području su podijelili razvoj dječjeg crteža na različite faze, tako je primjerice Kenschensteiner razvoj podijelio na fazu šaranja, fazu sheme i fazu oblika i pojava. Lequet je napravio podjelu na fazu slučajnog realizma, neuspjelog realizma, intelektualnog realizma i vizualnog realizma. Iako se ni broj pojedinih faza kao ni vrijeme prijelaza iz jedne u drugu ne slažu u potpunosti, uglavnom svi znanstvenici slažu se da djeca s crtanjem započinju oko druge godine te da prijelaz iz jedne u drugu fazu nije za svu djecu isti već varira ovisno o razvoju pojedinog djeteta i utjecaja sredine. (Karlavaris, 1988)

3.1. FAZA ISTRAŽIVANJA PRIMARNIM SIMBOLIMA

Najvažnija aktivnost djece predškolske dobi je igra koja mora angažirati sve perceptivne organe djeteta. Da bi djeca upoznala svijet oko sebe moraju stvari dodirivati, kušati, njušiti, a upravo ovakve aktivnosti djeci omogućuje igra kao najdjelotvornija životna praksa djeteta. Djeca u fazi istraživanja primarnim simbolima prolaze kroz nekoliko razdoblja. Između tih razdoblja postoje velike razlike, a u kontekstu faza razvoja dječjeg crteža važno ih je razlikovati. (Grgurić i Jakubin, 1996)

Autorica Matić (2021) također navodi da dijete počinje crtati igrajući se što za djecu predstavlja ozbiljnu aktivnost koja se odvija kroz više faza. Prema autorima Grgurić i Jakubin (1996) prvo razdoblje primarnih simbola naziva se nesređenim ili slučajnim likovnim izrazom. Ovo razdoblje započinje oko prve godine, a nastavlja se do druge ili treće godine djetetova života. U ovom periodu likovni izraz načinjen je od crta jednostavnim pokretima. Djeca olovku drže grčevito, a prilikom pokreta ne pomiču zglobove već pokretom podlaktice naprijed i nazad ostavljaju trag na papiru. Dijete u ovom razdoblju uživa u samoj liniji i šaranju, a ne u kontroli nastale linije na papiru. Crtanjem nastaje bilješka motorne koordinacije. Dijete rijetko diže olovku s papira osim kada dođe do kraja linije, ali s vremenom zglobovi postaju sve pokretljiviji te dijete počinje izvoditi manje lukove. Glavna karakteristika ove faze proizlazi upravo iz razvoja motorike. Liniju, kao prve znakove kojima djeca počinju likovnu igru i izražavanje, spominje i autorica Belamarić (1986), koja napominje da linija za djecu ove dobi istovremeno znači i izraz i čin. Ona kao prvi i najčešći sadržaj likovnih radova najmlađe djece navodi kretanje koje se najjednostavnije može izraziti linijama. Kako se dijete razvija ono počinje imenovati primarne simbole iako crtež često započinje bez jasne zamisli (Grgurić i Jakubin, 1996).

Drugo razdoblje u fazi istraživanja primarnih simbola autori Grgurić i Jakubin (1996) nazivaju kontroliranim risanjem. U ovom se razdoblju ruka okreće oko ramenog zgloba te pokreti postaju sve finiji, a nastaju iz lakta i prstiju. Javljaju se prve kružnice koje ukazuju na organizaciju razvitka motorike. Krug se smatra prvim oblikom koji djeca pronalaze i ostvaruju te linije postupno postaju kontroliranog toka (Belamarić, 1987). Kao prvi organizirani oblik, krug označuje kompaktnost čvrstog predmeta te se uz njegov nastanak vrlo brzo veže prvi prikaz čovjeka (Grgurić i Jakubin, 1996). Autorica Matić (2021) također navodi da se u kontekstu evolucije lika čovjeka u dječjim crtežima crtanje odvija u razvojnim fazama počevši od onih jednostavnih kružnih oblika i crtanja glavonožaca pa do dodavanja atributa i simbola. Iako se u počecima faze primarnih simbola teško razlikuje predstavlja li određeni crtež čovjeka ili linije i krugove koji mu nalikuju, dijete će vrlo brzo koristiti prikaz glava-noge kao simbol (Grgurić i Jakubin, 1996).

U fazi primarnih simbola je napredak djeteta vrlo velik, a na kraju ove faze spajaju se razum i oko te ruka i predmet. Iako je do sada oko slijedilo ruku, sada ono počinje upravljati, a misao počinje obuzdavati motoriku. „Polagano u dječji crtež prodiru utjecaji izvanjskog svijeta, te govorimo o prvim pokušajima složene simbolizacije“ (Grgurić i Jakubin, 1996; str. 44).

3.2. FAZA IZRAŽAVANJA SLOŽENIM SIMBOLIMA

Kao i faza izražavanja primarnim simbolima i ova se faza odvija u više razdoblja. Možemo je podijeliti na dvije faze, a javlja se kada uz sam akt crtanja nastaje i misao. Dakle, u fazi izražavanja složenim simbolima crtež kod djeteta izaziva predodžbu ili misaonu sliku, a u kasnijem je razdoblju ove faze likovna aktivnost svjesno pokrenuta od prethodno zamišljene ideje. (Grgurić i Jakubin, 1996).

U prvom razdoblju ili fazi izražavanja složenim simbolima misaone operacije su posljedica praktičnog rada na način da likovna aktivnost pokreće misao. Kako bi to bilo moguće važno je da dijete proživi fazu primarnih simbola te da mu okolina omogući taj proces.

Nakon što dijete postane sposobno likovnu aktivnost pretočiti u misaone operacije javlja se i iduća faza u kojoj su misaone operacije uzrok dok je posljedica likovno djelo. Misao pokreće likovnu aktivnost te se aktiviranjem misaonih operacija i pokretanjem novih aktivnosti pokreću nove spoznaje. Dijete sada počinje crtati na osnovi plana te ono bilježi tok misli. Na taj način likovna ostvarenja postaju sredstvom komunikacije, a osobito sa samim sobom. (Grgurić i Jakubin, 1996)

U ovoj se fazi uz ljudski lik pojavljuju i one stvari koje su djetetu bliske, a odnose se primjerice na životinje, kuću, drveće, cvijeće i ostale stvari koje je dijete imalo priliku dodirivati. Osim vizualnih podataka crteži mogu prikazivati i kinestetičke i taktilne osjete poput pokreta i dodira. Dakle, crteži ove faze ispunjeni su složenim simbolima koji se odnose na značajke određenih objekata te na akciju. Djeca na taj način mogu prezentirati žurbu, plesanje, zvukove i vjetar, a dodavanjem linija označuju se ne vizualna obilježja. Prostor papira u ovoj fazi često predstavlja oblik kuće ili drugog objekta no perspektiva i proporcije u ovoj fazi nisu kriterij djetetova crteža. Pojedini dijelovi tijela često su izduženi, a figure su sada često smještene na rub papira koji simbolizira liniju tla. Tempo razvitka se kod djece razlikuje, a najveća promjena se primjećuje upravo u prikazu ljudskog lika. Na ljudskim figurama se pojavljuje kosa i odjeća, a i boja sada može naglasiti ono što dijete smatra važnim. (Grgurić i Jakubin, 1996)

3.3. FAZA INTELEKTUALNOG REALIZMA

Faza intelektualnog realizma se kod djece javlja u dobi od šeste do jedanaeste godine života. Značajan proces u razvoju kod djece je oblikovanje ljudskog ponašanja ili drugim riječima socijalizacija. Djeca se u ovom razdoblju uključuju u zajednice kao što je razred te se u interakciji s vršnjacima javljaju prvi ozbiljni zadaci, prepreke i teškoće. Osim što dijete prelazi u novu fazu u procesu socijalizacije i važno mu je da bude prihvaćeno, isto tako ulazi i u novu fazu likovnog razvitka. U fazi intelektualnog realizma javljaju se počeci apstraktnog mišljenja, bogati se verbalni izraz te sposobnosti likovnog izražavanja rastu, ali u predodžbu djeca i dalje upliću maštu. Kako djeca spontano upoznaju svijet te ga spoznaju, tako se i u likovnim radovima izražavaju spontano te usvajaju likovne i kompozicijske elemente. Dječje likovne radove sada oplemenjuju nova rješenja te se u ljudskom liku pojavljuje profil, pokret te sve veća vizualna objektivnost. Djeca nalaze razna rješenja i za prikaz objekata kao što su kuće, ali i sve bogatije iskazuju emocije. Poticaji za likovno izražavanje su sve raznovrsniji te djeca sve veću pažnju pridaju detaljima. (Grgurić i Jakubin, 1996)

Autorica Matić (2021) navodi da je dijete u ovoj fazi sposobno crtati realistički no napominje da se djetetov realizam ipak razlikuje od realizma odraslog čovjeka. Navodi kako je glavna razlika u tome što je realizam odraslog čovjeka vizualan dok je dječji realizam u ovoj fazi njegova razvoja intelektualan. Dakle, dijete prikazuje sve one elemente koje uočava na objektu. Zbog navedenog se u dječjim crtežima javlja transparentnost prikazivanog objekta koju karakterizira da se na crteži vide i elementi koje je nemoguće vidjeti u stvarnosti, no dijete zna da postoje te ih crta kao što su primjerice noge koje se vide iako su skrivene nekim predmetom. Karlavaris (1988) ovu pojavu naziva još i rengenskim crtežom ili providnosti predmeta dok autori Grgurić i Jakubin (1996) uz ovu pojavu spominju i prikaz akcije u fazama kretanja, emocijsku proporciju, rasklapanje i prevaljivanje oblika te vertikalnu i obrnutu perspektivu što su također česte pojave u dječjim crtežima u ovoj razvojnoj fazi.

Faza intelektualnog realizma ispunjena je crtežima koji nastaju odlučnim potezima te spontano izraženih linija kao likovnog elementa. Ipak, dijete zbog negativnih utjecaja okoline, stripova i nekvalitetnih slikovnica crteže oblikuju precrtavanjem i povlačenjem ravnih linija pomoću ravnala, a na taj način se gubi originalni izraz. Isto tako česta pojava u ovoj fazi je i brisanje linija koje tada postaju blijede, nedovršene i nezaključene. (Grgurić i Jakubin, 1996)

Autori Grgurić i Jakubin (1996) posebnu važnost pridaju upravo ovoj razvojnoj te navode:

Iskustvo što ga je dijete dosad steklo, lagani prijelaz apstraktnom načinu razmišljanja, postepena likovno tehnička zrelost, prilagodljivost različitim uvjetima, omogućuje da na ovom stupnju ono postigne izvanredna i zanimljiva likovna ostvarenja, pod pretpostavkom pravilna vodstva od strane pedagoga. Zbog svega toga ovo razdoblje nazivamo zlatnim dobom dječjega likovnog izražavanja i stvaranja. (Grgurić i Jakubin, 1996; str. 73)

3.4. FAZA VIZUALNOG REALIZMA

Prema autorici Matić (2021) fazu vizualnog realizma ističu pojedini kriteriji, a kao neke od njih navodi borbu protiv već učvršćenih navika koja se ne može u cjelokupnom dječjem crtežu fiksirati odjednom. Ljudski lik iz profila dijete prikazuje i crta s jednim okom, no neki drugi element u početku ove faze može biti prikazan na razini intelektualnog realizma.

Razvitak likovnog izražavanja uvjetuje razvitak psihofizičkih sposobnosti. Dakle, cjelokupni razvoj dovodi do prijelaza u sljedeću fazu likovnog izražavanja koju karakterizira realističnije izražavanje objekata. Proporcije te prostorni odnosi postaju skladniji, a detalji sve bogatiji. Spontani plošni izraz u ovoj se fazi postepeno potpuno gubi te ga zamjenjuje svjesno istraživanje svjetla i sjene što dovodi do izražavanja prividna volumena na plohi. Ova je faza karakteristična i po tome što djeca prolaze kroz mnoge krize uzrokovane pojavom predpuberteta i puberteta, a navedeno dovodi do uništavanja ljepote i ekspresivnost dječjeg spontanog izraza. Krajem ovog razdoblja u pogledu likovnog izražavanja djeca postaju odrasli te se upravo tijekom ovog razdoblja dolazi do individualne diferencijacije koja sve više izdvaja obdarenu djecu. (Grgurić i Jakubin, 1996)

Brittain (1979; prema Grgurić i Jakubin, 1996) navodi kako sva djeca svijeta prolaze kroz slične faze u svom osobnom razvitku što je dokazano uspoređivanjem dječjih radova iz mnogih zemalja kao primjerice Pakistana, Brazila, Egipta, Indije, Japana, ali i mnogih europskih država koje je pokazalo ove navode točnima jer su oblici likovnog razvitka bili slični kod sve djece. Ipak, bez obzira što su sve razvojne faze rezultat dječjeg sazrijevanja, sva ih djeca ne dostižu istodobno već na to utječe okolina kao i nasljedni faktori. Iz navedenog proizlazi da je slijed razvojnih faza unaprijed određen, ali vremenski intervali se razlikuju. Važno je također napomenuti činjenicu da

se način djetetova mišljenja razlikuje od mišljenja odraslih što je potrebno uzeti u obzir pri razmatranju razvojnih faza (Grgurić i Jakubin, 1996)

4. DJEČJI CRTEŽ KAO SREDSTVO KOMUNIKACIJE

Najčešći način komunikacije je izražavanje govorom, ipak same riječi i govor kao ni pismo nisu dostatni da bi pojedinac mogao iskazati sve sadržaje koje posjeduje. Osobito ako govorimo o iskazivanju emocija, konflikata te svjesnih i nesvjesnih motiva, crtež kao likovni jezik stariji od govornog može nam olakšati neposrednu komunikaciju. Komunikacija putem likovnog izražavanja seže još od primitivnih naroda i kultura u davnoj povijesti. Krajni produkt ovakve metode je crtež koji nije predmet estetske procjene već upravo komunikacije na neverbalan način. Kod likovnog izražavanja putem crteža aktiviraju se resursi u simbolima, bojama, detaljima te raznim strukturama. (Škrbina, 2013)

Ključni motiv komunikacije kroz likovnost je razumijevanje djeteta te osluškivanje poruka i signala koje nam ono šalje kroz svoj likovni izričaj (Vidović 2015). Djeca rijetko mogu odoljeti ovom načinu komunikacije, a osiguravanjem prilike za komunikacijom putem crteža omogućavamo djeci da se neverbalno izraze s jednom od najekonomičnijih i najučinkovitijih metoda (Škrbina, 2013).

Kako bi komunikacija bila uspješna te kako bi iz dječjeg crteža mogli iščitati poruke koje nam dijete prenosi važno je da poznamo razvojne faze djeteta te njihove karakteristike i mogućnosti djeteta uvjetovane starosnom dobi i iskustvom. Dječji crtež dati će nam mnogo više informacija ukoliko ga znamo analizirati na pravilan način te će ovaj oblik neverbalne komunikacije dobiti potpuno novu dimenziju i dublje značenje.

4.1. ANALIZA DJEČJEG CRTEŽA

Kao što se svako umjetničko djelo može analizirati i kako Petrač (2015) navodi ono može odražavati stvarnost koja umjetnika okružuje tj. stvarnost koju umjetnik živi i način na koji je doživljava tako se i iz dječjih crteža, analizirajući ih, može mnogo toga doznati.

S obzirom na sadržajnu stranu dječjeg crteža u njemu otkrivamo djetetov psihički život. Dakako, sadržajnu stranu potrebno je promatrati u uskoj vezi s pedagoškim utjecajima dječjeg razvoja te uzeti u obzir da dijete nije odrastao čovjek i njegova se logika razlikuje od logike odrasloga. Teme kao i njihova realizacija u crtežima daju uvid u dječji intelektualni nivo. Crtež može biti pokazatelj djetetova smisla za forme te može isticati emocionalno privlačne detalje. Dječji crtež nam može biti pokazatelj mnogo čega, a mnogi istraživači posvetili su se upravo ovom problemu primjenivši različite metodike poput slobodnog crteža, crteža na zadanu temu ili crteža po predlošku. (Matić, 2021)

Crtanje je aktivnost u kojoj se koriste različita osjetila poput kinestetičkog, vizualnog i taktilnog. Nadalje, crtež ne sadrži verbalni aspekt te je kao takav prepoznat kao važan način kojim pojedinac na neverbalan način može izraziti sebe i na taj način pružiti informacije o svom razvoju, emocionalnom i kognitivnom funkcioniranju, skrivenim i potisnutim traumama te prenositi i dvosmislene i kontradiktorne osjećaje i percepcije. (Škrbina, 2013)

Dječji je crtež moguće analizirati iz više aspekata počevši od praćenja djetetova ponašanja prilikom crtanja, globalnog dojma o crtežu, procjeni sadržaja crteža s aspekta razvojne razine ili s emocionalne razine. Svaki je korak analize potrebno sagledati odvojeno te ga integrirati u cjelinu na samom kraju. Simbole je potrebno interpretirati individualno za svako dijete. Promatranjem djeteta prilikom same aktivnosti crtanja moguće je otkriti djetetov stupanj samokontrole, motivacije, perfekcionizma te impulzivnosti. (Škrbina, 2013)

Kappitz (1968, prema Škrbina 2013) navodi kako prilikom analize crteža u obzir treba uzeti kontekst razvoja te osnovne informacije o djetetu kao što su kronološka dob, spol, tjelesno zdravlje, sazrijevanje, emocionalno stanje, obitelj te kulturno porijeklo. Autor ističe da crtežu i odražavaju djetetov stav u tom trenutku te da se stavovi tokom vremena mijenjaju.

4.1.1. TEMATIKA DJEČJEG CRTEŽA

Nije moguće odgovoriti na pitanje „što dijete crta?“ nabrojanjem tema ili sadržaja. Ono crta doživljava, stvari i pojave iz svog okruženja, priča, vlastitih fantazija, ali potrebno je u obzir uzeti i odgojno obrazovne postupke koji se kod djece primjenjuju. Bogatstvo tematika dječjeg crteža odražava bogatstvo djetetova psihičkog života, a s druge strane siromaštvo dječjih percepcija rezultirat će stereotipnim crtežima i ponavljajućim sadržajima. Iako nas tematika dječjih

crteža upućuje na bogatstvo dječjeg psihičkog života najčešće teme dječjih crteža su zasigurno čovjek, kuća, životinje te elementi iz prirode poput stabla, cvijeta i sl. To nas ne bi trebalo čuditi s obzirom da dijete crta ono što mu je najbliže, što je iskusilo i s čime se svakodnevno susreće, ali ipak to otvara mogućnost za mnogo lakše određivanje norme razvoja dječjeg crteža. (Matić, 2021)

4.1.2. EMOCIJE U DJEČJEM CRTEŽU

Glavnu ulogu u interpersonalnom životu osobe imaju emocije te su jedan od važnih aspekata koji utječe na sveobuhvatni razvoj pojedinca od ranog djetinjstva pa nadalje. Emocionalni razvoj je bitna odrednica u razvoju svakog djeteta te kako ističe Kalebić-Maglica (2007; prema *Emocije u dječjem likovnom sadržaju*, n.d.) unapređuje kvalitetu njegova života. Ipak, izražavanje emocija nije jednostavan ni lak posao, a osobito u dječjoj dobi. Nemogućnost izražavanja emocija može dovesti do frustracija i nezadovoljstva, a upravo crtanje je jedan od najiskrenijih načina da djeca izraze svoje misli i osjećaje. Likovno izražavanje je jedna od omiljenih dječjih aktivnosti te upravo kroz crtanje djeca mogu izraziti sebe. Ono je obilježeno spontanošću, ekspresijom, skladnošću te ritmičnošću u kombinaciji realnih i fantastičnih elemenata. (Grgurić i Jakubin, 1996)

Crtež postaje oblik komunikacije koji je lako primjenjiv i jeftin te se koristi u vrtićima, školama i bolnicama. Osiguravanjem spontanog crtanja ljudske figure dijete nam daje, među ostalim, uvid u svoje emocionalno stanje. S obzirom da je ovo lako dostupna metoda koja osigurava više opisnih informacija od verbalnih intervjuja, mnogi autori na temelju ljudske figure procjenjuju emocionalno stanje djeteta. (Škrbina 2013)

„Slika dakle najčešće prethodi bilo kojoj riječi i sama potiče osvještavanje nekog osjećaja.“ (Tomašević Dančević, 2005; str. 6)

Djeca o sebi i svojim emocijama govore kroz sam sadržaj crteža, ali i uporabom određenih boja koje također imaju veliku ulogu u neverbalnom komuniciranju i izražavanju emocija. Osim analize samog crteža, o emocijama je lakše i verbalno razgovarati nakon likovnog izražavanja. Iskazivanje osjećaja te komunikacija o vlastitim i tuđim osjećajima važna je za razvoj empatije i emocionalnog razumijevanja što ujedno predstavlja temelj emocionalne pismenosti. (Bilić, Balić Šimrak, Kiseljak, 2012)

Kada se emocionalni indikatori promatraju u crtežu koji prikazuje ljudsku figuru potrebno je slijediti određeni princip. Dijagnoze ili procjene dječjeg ponašanja ili problema nije moguće temeljiti na pojedinačnim indikatorima jer se oni javljaju i kod određenog postotka djece i bez emocionalnih poteškoća. Tek više emocionalnih indikatora kod analize dječjeg crteža sugerira na mogući emocionalni poremećaj što zahtijeva daljnji postupak. Da bi se emocionalni problemi procjenjivali iz crteža potreban je duži tijek vremena te različite situacije. (Kappitz, 1968; 1983; 1984. prema Škrbina 2013)

4.1.3. VELIČINE U DJEČJEM CRTEŽU

Promatrajući dječje radove često možemo vidjeti da je određeni dio nacrtan u većim dimenzijama od ostalih elemenata. Razlog tome je što djeca crtajući naglašavaju ono što im je važno. Takva pojava naziva se predimenzioniranje, a javlja se uglavnom kada je dijete u fazi složenih simbola. Predimenzioniranje u dječjim crtežima najčešće je vidljivo u crtežima ljudske figure pri čemu dio tijela koji je iz nekog razloga djetetu osobito važan dobiva veće dimenzije. Dijete će u svom crtežu povećati ili produžiti onaj dio tijela koji želi istaknuti kako bi naglasilo da lik nešto radi pa će nacrtati dugačke noge kako bi istaknulo da lik brzo trči ili pak uho kako bi naglasilo da lik kojeg je nacrtao nešto sluša (Belamarić, 1986).

Autori Grgurić i Jakubin (1996) ističu pojam emotivne proporcije te navode da dijete važne predmete ili likove crta uvećano kako bi naglasio da mu predstavljaju nešto važno. Ističu kako dijete djeluje na okolinu i raspoređuje je prema svojim interesima. „Sve ono što je potaknuto neposrednom okolinom, npr. roditeljima, braćom, kućom itd., dijete realizira u likovnom radu svojim „individualnim načinom izražavanja“ i svojom subjektivnom, emotivnom proporcijom:“ (Grgurić i Jakubin, 1996; str. 64)

Potrebno je također naglasiti da dijete dobro zna što je manje, a što veće, no ono ne crta stvari onakvima kakve one izgledaju, nego odnosom veličina na crtežu izražava njihovo značenje, vlastita stanovišta i osjećaje, vrijednosne sudove i opredjeljenja. Dječji crtež tako prerasta u nešto više i osim samih motiva koji su prikazani, crtež postaje poruka s dubljim značenjem. (Brešan i Mikulić Bošnjak, 2015)

Analizirajući crteže korištene u dijagnostici psihičkih poremećaja kod djece autorice Kordić i Dulčić (2009) ističu i neke posebnosti vezane uz veličinu nacrtanog lika. Premali vlastiti

lik, kako navode autorice, ukazivat će na osjećaj manje vrijednosti, a preveliki će biti izraz kompenzacije za neko osujećenje ili izraz samodopadljivosti. Široki potezi u dječjim crtežima karakteriziraju entuzijaste i zanesenjake, a suprotnost takvoj djecu su ona koja vole sitne crteže s puno detalja.

4.1.4. ZNAČENJE BOJA

Uporaba boje u dječjim crtežima razvija se postepeno, a djeci postaje važna u razdoblju od četvrte do sedme godine života. U toj dobi djeca pokazuju posebnu sklonost prema intenzitetu boja. U početku boje u svojim radovima upotrebljavaju bez povezivanja sa stvarnim predmetima. Kasnije, u dobi od sedme godine djeca boju počinju koristiti kako bi prikazala specifičan objekt. (Škrbina, 2013)

Penić (2005, prema Kordić i Dulčić, 2009) ističe kako je ljude, a osobito slikare i psihologe, oduvijek zanimala simbolika boja. Navodi kako se teoretičari i istraživači slažu s informacijom da svi ljudi, uključujući i osobe s određenim poremećajima, najčešće koriste plavu boju jer ostavlja najjači dojam te asocira na mir, vječnost i ravnotežu dok se u dječjim crtežima tumači kao izraz potrebe za druženjem. Na drugom mjestu po upotrebi nalazi se crvena boja no kako autor navodi, osobe sa shizofrenijom je izbjegavaju. Sljedeća na popisu najčešće korištenih boja je zelena, a ovu boju karakterizira smirujuć doživljaj te je nazivaju i bojom nade, života i optimizma. U dječjim se pak crtežima zelena boja procjenjuje kao znak potiskivanja emocija i njihova skrivanja. Žutu boju autor opisuje kao boju aktivnosti, poduzetnosti, živahnosti, no i opasnosti i nesigurnosti, a za djecu koja ju pretežno koriste se smatra da su djetinjasta i sretna. Ipak, nemaju sve boje pozitivno značenje, a jedna od boja koja je opterećena negativnom simbolikom je crna, a označava tugu, starost, beživotnost i smrtnost. Označava i depresiju i žalost, a s druge strane dostojanstvo i eleganciju. Crna boja u dječjim crtežima izražava strah koji utječe na prigušivanje ostalih emocija, no ako strahovi nisu prejaki tada takva djeca pokazuju izraziti intelektualni interes kao i usamljenost i agresiju. Iako je tumačenje crteža i uporaba pojedinih boja od izuzetne važnosti kao sredstvo pri dijagnosticiranju, u obzir je potrebno uzeti i ostale pokazatelje.

Posebno zanimanje u ovom polju potaknulo je mnoge znanstvenike na istraživanja koja su se bavila uočavanjem veza između dječjih emocija i različitih boja (Škrbina, 2013). Cimbalo

(1978, prema Škrbina, 2013) u svojem istraživanju uočava kako djeca sretne prizore prikazuju narančastom, žutom, zelenom i plavom bojom, a tužne prizore smeđom, crnom i crvenom. Zenter (2001, prema Škrbina, 2013) također uočava da različite boje imaju emocionalno značenje za djecu. Navodi kako crvenu boju podjednako koriste oba spola te da svjetlije boje, poput žute i zelene, djeca povezuju sa pozitivnim emocijama dok tamne poput plave povezuju s tužnim emocionalnim izrazima. Boyatzis i Varghese (1994, prema Škrbina 2013) zaključuju kako djeca općenito preferiraju svjetlije boje no da dječaci na tamnije boje emocionalno pozitivnije reagiraju od djevojčica.

Osim istraživanja koja su pokazala razliku u emocionalnom doživljaju boje dječaka i djevojčica provedeno je i istraživanje u kojem se pokušalo analizirati crteže kronično i akutno oboljele djece, a jedan od aspekata analize bio je i odabir boje. Istraživanje je pokazalo kako se zdrava i bolesna djeca ne razlikuju u uporabi boje na crtežu, no ona zdrava djeca najviše su se služila plavom i zelenom dok su oboljela koristila žutu i plavu. Plava je boja bila najčešće upotrebljavana u dječjim crtežima jer, kako autori navode, ostavlja najjači dojam te asocira na mir i ravnotežu. Oboljela djeca tamnim tonovima na crtežu služe se jednako kao i zdrava djeca, no više zdrave djece rabi svjetle tonove. Bitno je naglasiti da neka oboljela djeca svoj crtež uopće nisu obojala. (Vuletić, 2017)

4.2. PRIMJENA CRTEŽA U DIJAGNOSTIČKE SVRHE

Kao što je već spomenuto, crtež je prvi jezik kojim se pojedinac služio te je prepoznat kao važan način kojim pojedinac može izraziti sebe. Iz navedenog razloga crtež može pružiti informacije o razvoju, emocionalnom i kognitivnom funkcioniranju te skrivenim i potisnutim traumama (Škrbina, 2013). Malchiodi (1998, prema Škrbina, 2013) navodi da proučavanje dječjih crteža ima prilično drugu tradiciju na području psihijatrije, psihologije, art terapije, obrazovanja te mnogih drugih disciplina. Autor ističe kako su mnogi stručnjaci različitih profila proučavali karakteristike i zakonitosti dječjeg crteža s aspekta motoričkog, emocionalnog i psihološkog dječjeg umjetničkog izražavanja, a kao rezultat toga je sve veća primjena crteža u odgoju, obrazovanju, dijagnostici i terapiji.

Kako bi se izbjegle poteškoće direktnog ispitivanja, 1940. godine nastala je ideja da se crteži mogu koristiti za određivanje emocionalnih aspekata ličnosti te su razvijene projektivne tehnike koje polaze od pretpostavke da se ljudi slobodnije izražavaju neposredno. Projektivne

tehnike predstavljaju indirektno, neizravno sredstvo ispitivanja koje ispitaniku omogućuje projiciranje osjećaja i uvjerenja na treću osobu ili neki drugi objekt. (Škrbina, 2013)

Jedna od projektivnih tehnika je i projektivno crtanje koje se temelji na vjerovanju da crtež predstavlja unutarnju psihološku realnost i subjektivna iskustva osobe koja stvara slike (Škrbina, 2013). Malchiodi (1998, prema Škrbina, 2013) navodi kako se test projektivnog crtanja temelji na ideji da dječji crtež odražava osobnosti, percepciju i stavove kroz određene teme kao što su kuća i drveće. Autor De Zan (2013) također ističe kako se u spontanom dječjem crtežu učestalo pojavljuju objekti poput čovjeka, drva, kuće i obitelji te se redovitost njihova pojavljivanja pokušala iskoristiti u psihodijagnostici. Analizom navedenih objekata u crtežima, uzevši u obzir dob i tijek psihoanalitički orijentirane psihoterapije, pokušava se doznati nešto više o kognitivnim, intelektualnim, perceptivnim i asocijativnim karakteristikama osobnosti pacijenta, a navedene karakteristike upućuju na moguće stupnjeve regresije bolesnika (De Zen, 2013)

Važnost igre i crteža u dijagnosticiranju psihičkog poremećaja kod djece ističu i autorice Kordić i Dulčić (2009) te navode kako su djeca osobe u razvoju i njihov ego, svijest o sebi, sposobnost samopromatiranja te sposobnost asociiranja nisu dovoljno razvijeni. Autorice opisuju stečeno povjerenje u terapeuta od strane djeteta na način da terapija rezultira bogatim crtežom i pričanju o njemu dok prazan crtež koji je siromašan i samo u naznakama može ukazivati na otpor djeteta, negativan transfer i neuspostavljeni odnos. Kada djeca nacrtaju neki crtež koji je uglavnom tematski povezan sa već navedenim objektima poput kuće, obitelji i sl., pažnju treba obratiti na značenje, veličinu likova, položaj te odnose između dijelova crteža. Kod procjenjivanja djeteta na temelju crteža, terapeut prilikom zaključivanja treba biti oprezan te ne može donositi zaključke o dijagnozi i poremećaju kod djece na temelju teme koja se ne ponavlja više puta (Kordić i Dulčić, 2009).

Kako se crtanje pokazalo kao izrazito uspješna metoda, kroz vrijeme su nastali i mnogi testovi koji su i danas poznati te će u idućim poglavljima biti opisani neki od njih.

4.2.1. RORSCHACHOV TEST MRLJA

Autorica Škrbina (2013) opisala je eksperimentalnu dijagnostičku metodu koja se sastoji od slobodnog tumačenja slučajno nastalog crteža, najčešće mrlja, koju 1942. godine u psihijatriju uvodi Rorschach. Ova tehnika se sastoji od tumačenja mrlje kapnute na papir koji se preklopi, a

simetrična mrlja zatim se daje ispitaniku kako bi objasnio što sve mrlja može biti. Ispitanikov odgovor dolazi iz njegove imaginativne i perceptivne sposobnosti te intelektualnog kapaciteta i afektivnog dijapazona. Ovim se testom ocjenjuje asocijativna sposobnost ličnosti i opažanja ispitanika, a osnovne determinante opažanja figure bile su forma, boja, osjenčanost te prozirnost i opažanje pokreta. Opažanje pokreta prema Rorschachovu protokolu odnosilo se na duboko subjektivno i mentalno kvalitetno elaborirane doživljaje, a ne na mehaničko kretanje. Osim što osoba treba opaziti pokret, treba ga i proživjeti, odnosno kvalitetno mentalno elaborirati (Bohm, 1969; Exner, 1969, prema Škrbina, 2013). Mandić i Ražić (1999, prema Škrbina, 2013) ističu tri osnovne determinante koje određuju kinestetički odgovor, a odnose se na samo prirodu stimulusa, projekivni test koji predstavlja ekran za projekciju te prirodu ljudske percepcije i ljudskog identiteta. Prema istraživanjima je broj kinestetičkih odgovora vrlo mali kod djece do šeste godine, no postupno se povećava u ranoj adolescenciji. Takvo se povećanje interpretira internalizacijom manifestiranog fizičkog pokreta, a naročito pokreta slobodne igre, jačanjem ega te uključenjem fantazija. Važno je u obzir uzeti i pratiti i razvoj tjelesne sheme. Nepostojeći ili loš i slab kinestetički odgovor može biti indikator intelektualnih poteškoća, poremećaja ličnosti i psihopatologije, a kvalitetan odgovor može biti indikator snage ega, inteligencije i kreativnosti.

4.2.2. *CRTEŽ LJUDSKE FIGURE*

Test „Crtež ljudske figure“ razvila je Florence Goodenough 1926. godine, a temeljen je na pretpostavci da se određeni aspekt crtanja veže za dječju mentalnu dob te se stoga može koristiti kao mjera inteligencije. Izravno je ovaj test namijenjen populaciji djece od treće do pete godine, a cilj je bio procjena razine intelektualnog rasta i sposobnosti apstrahiranja, emocionalnog posjeda te obrazovnog potencijala. (Škrbina, 2013)

Da bi realiziralo predodžbu ljudske figure, dijete u konstrukcijskoj aktivnosti prostorno organizira i determinira neka svojstva linija poput dužine, oblika i smjera te ih povezuje s vlastitom predodžbom ljudskog lika i sposobnošću za grafomotornu aktivnost koja je povezana s biopsihološkim sazrijevanjem. Analizom crteža ljudske figure u dječjem crtežu moguće je obuhvatiti razna problemska područja kao što su opažanje, znanje, mišljenje, vizuomotorne sposobnosti, maštu, sliku tijela te doživljaj sebe. Zbog toga ovaj test kao i njegove inačice imaju veliku važnost i koriste se za ispitivanje kod djece. (Nikolić, Prstačić, 1990)

Važno je znati da razvoj dječjeg crteža čovjeka započinje jednostavnim oblikom kojeg autori često nazivaju oblikom „punoglavca“, što je ujedno prvi korak prema crtežu čovjeka. Djeca s vremenom mijenjaju vlastitu percepciju čime se mijenja i njegov crtež ljudske figure, a svaki detalj crteža ljudske figure ima svoju psihoanalitičku simboliku. (Škrbina, 2013)

4.2.3. *TEST KUĆA-DRVO-ČOVJEK*

Korak dalje u primjeni projektivnih testova napravio je Buck 1948. koji prema autorici Škrbina (2013), nadograđuje test Florence Goodenough pri čemu on postaje opsežniji, a dijete osim likovnog zadatka crtež treba i opisati. Osim ljudske figure među najčešćim temama dječjih crteža nalaze se drvo i kuća, a zbog toga su navedeni objekti odabrani za procjenu intelektualnog funkcioniranja djece.

Crtež kuće daje informacije o pitanjima vezanim uz dom te uz osobe koje u njemu žive, a crtež drveta predstavlja dječji psihološki razvoj i osjećaj prema okolini. Od pojedinca se tijekom provedbe testa očekuje da nacrtava sva tri navedena objekta, no svaki na posebnom papiru. Nakon završenog crteža se postavljaju pitanja, a ukupno ih postoji 60 koje ispitivač može postaviti pojedincu. Pri interpretaciji testa se koriste objektivno kvantitativan način koji uključuje analiziranje detalja crteža koristeći metodu bodovanja kreiranu od autora, te subjektivno kvalitativan način. Primarna upotreba ovog testa odnosi se na kvalitativnu analizu na način da ispitivač subjektivno analizira navedene elemente na crtežu. Uočene specifičnosti pri analizi crteža, poput vrlo male kuće, mogu ukazivati na odbijanje života u kući u kojoj ispitanik trenutno živi. Crtež čovjeka s puno detalja na licu može se tumačiti kao želja pojedinca za prihvatanjem u društvu, a crtež drva s tankim deblom i dugačkim granama mogu biti znak da pojedinac ima potrebu za zadovoljstvom. Crteži se mogu tumačiti na više načina te krov može predstavljati intelektualnu stranu, zidovi snagu ega, a vrata i prozori odnos pojedinca prema vanjskom svijetu. (Škrbina, 2013)

4.2.4. *NACRTAJ ČOVJEKA*

Proširena inačica projektivnog testa ličnosti „Crtež ljudske figure“ je test „Nacrtaj čovjeka“ koji je namijenjen djeci do trinaeste godine, a proširuje ga Machover 1957. godine te postaje jedan od najpoznatijih testova koji ima velik utjecaj u gotovo svim istraživanjima u kliničkim primjenama u crtanju ljudskog lika. Autorica Machover (1957, prema Škrbina, 2013) navodi kako smatra da su crteži predstavnici konflikata, obrambenih mehanizama i neuroza njihovih stvoritelja. Privržena je specifičnim simboličnim značenjima dijelova ljudskog tijela i ostalim detaljima u crtežu poput gumba i džepova. Autorica ističe da su strukturalna svojstva poput veličine, linije, kompozicije i sjenčanja u ljudskom liku pouzdanija od drugih dijelova i detalja kao primjerice odjeće. Škrbina (2013) objašnjava da testovi, prema kronološkoj i mentalnoj dobi, sadrže normirane standarde, a ocjenjivanje obuhvaća pojedine elemente poput odnosa veličine glave i trupa. Machover (1949. prema Škrbina, 2013) poseban naglasak pri crtanju ljudske figure pridaje i emocijama koje se oslikavaju komunikacijom putem crteža. Neki autori Machoverin test nazivaju „Crtež ljudske figure“, no bez obzira na naziv samog testa, važno je znati da je začetnica testova koji sadrže lik čovjeka Florence Goodenough.

4.2.5. *BAUM TEST-CRTEŽ DRVETA*

Motiv drva kod djece ukazuje na stupanj rasta i razvoja, a kod adolescenata na dozrijevanje i formiranje ličnosti te je zbog toga pogodan motiv za crtanje. Drvo nije ništa manje vrijedan motiv ni kod likovnog izražavanja odraslih jer crtajući drvo očekuje se projekcija koja će odraziti crtača kao svojevrsno ogledalo. Koch je 1957. svoj rad posvetio ovoj tematici te njegov test „Baum test-crtež drveta“ ulazi u primijenjenu psihologiju i psihodijagnostiku. Test se ubrzo pokazao prikladnim u nizu drugih postupaka poput jednostavnog testa za ocjenjivanje ličnosti. Ispitanik prilikom testiranja treba nacrtati drvo, a izvedba se ocjenjuje na osnovi određenih kriterija. Rezultat testa upućuje na zaključke o ličnosti ispitanika. Postoje određena očekivanja koja bi ispitanik trebao ispuniti prilikom crtanja, a odnose se na to da u nacrtanom bude prikazano deblo, krošnja i grane koje sadrže listove i eventualno cvjetove, a korijenje da bude ukopano u tlo. Osim navedenog, crtež bi trebao ispuniti i neka očekivanja vezana uz prostor na kojem bi drvo trebalo biti smješteno razmjerno veličini samog papira te smješteno u sredinu kako bi sadržavalo i lijevu i desnu stranu. (Škrbina, 2013)

4.2.6. „NACRTAJ GOSPOĐU KOJA ŠEĆE PO KIŠI“

Francuski autor M.H. Fay poslužio se crtežom sa zadatkom te je test „Nacrtaj gospođu koja šeće po kiši“ primijenio na broju od 6000 djece u dobi od šeste do četrnaeste godine. Test je promatran na temelju izraženih ideja u crtežu, bitnih elemenata i kvalitete opservacije, a ne s umjetničkog i tehničkog stajališta. Fay je, kako navodi autor Matić (2021) smatrao da bogatstvo elemenata na crtežu odgovara razini duševnog razvoja. Žena, šetnja, pasaž, kiša i zaštita od kiše su ideje koje dominiraju u crtežu te se svaka ideja ocjenjuje prema skali sastavljenoj po dječjoj dobi. Na temelju dobivenih rezultata je Fay nastojao odrediti intelektualnu zaostalost pojedine djece. Takva djeca pokazala su nesposobnost sinteze ideja te crtež nema kompozicija, a javlja se i pomanjkanje urednosti i logičke smetnje.

4.3. KOMUNIKACIJA POMOĆU CRTEŽA S DJECOM S TEŠKOĆAMA

Iz prethodnih poglavlja jasno je vidljivo da je crtež jedan od najboljih načina neverbalne komunikacije s djecom. Komunicirajući pomoću likovnog izražavanja možemo provoditi razne testove na temelju kojih je moguće posumnjati na određene dijagnoze kod djece, a to se osobito odnosi na intelektualne, motoričke i emocionalne poteškoće. Kada dijete već ima potvrđenu dijagnozu određene teškoće u razvoju, crtež je i dalje važno sredstvo za rad. Pravilna komunikacija je s takvom djecom od izrazite je važnosti, a nemogućnost verbalnog izražavanja zahtjeva druge načine komunikacije. Autorica Škrbina (2013) ističe kako je upravo crtež važan alat u različitim terapijskim intervencijama s djecom i odraslima. Navodi kako navedeno potvrđuju istraživanja brojnih stručnjaka različitih profila.

4.3.1. CRTEŽ U RADU S DJECOM OBOLJELOM OD PSIHIČKIH BOLESTI

Psihičko zdravlje determinirano je zadovoljenjem osnovnih ljudskih potreba poput društvenog prihvaćanja, odnosa i pozitivnih osjećaja, a psihičko zdravlje uvjetovano je čimbenicima stabilne ličnosti, čvrstom pozicijom i ulogom u društvu te iskorištavanjem vlastitih sposobnosti. Harmoničan razvoj kognitivnog, socijalnog i emotivnog područja obilježava stabilnu osobu no razne životne okolnosti i sam život u nepovoljnim životnim uvjetima povećava rizik od pojave psihičkih poremećaja kod pojedinca. (Mamić i Fulgosi-Masnjak, 2014)

Vezu između psihičkog poremećaja i umjetničke djelatnosti kroz svoja je istraživanja uočio Lombroso davne 1894. godine. Istraživanja u tom polju razvijala su se i dalje te se krajem 19. stoljeća povećava interes za spontane likovne produkcije psihički oboljelih pojedinaca (Škrbina, 2013). Radovančić (1999, prema Škrbina, 2013) navodi kako je sudjelovanje u umjetničkom stvaralaštvu koje se odnosi na slikanje ili crtanje dobro sublimacijsko sredstvo koje nudi mogućnost bolesniku odvojiti sebe od svojih unutrašnjih problema.

Likovni program primjenjiv je za sve dobne skupine te ga je moguće provoditi s djecom i odraslima, a pritom crtež i uporaba boja otkrivaju unutarnji svijet pojedinca i njegov odnos s vanjskim svijetom. U psihoterapijskom tretmanu crtež ukazuje na vrstu i obilježja terapijskog odnosa te na učinak provedene terapije. (Škrbina, 2013)

Pacijente je potrebno ohrabrivati i poticati na likovni rad jer ako se uspostavi dobar terapijski odnos i bez verbalne komunikacije u likovnim će se radovima ispreplitati svjesni i nesvjesni sadržaji, cenzurirane, ali i nekontrolirane pulzije, konflikti, otpori i projekcije (Škrbina, 2013; str. 129)

Psihoanalitičkoj psihoterapiji su slikanje i crtanje najčešći, najlakši, a ponekad i jedini način komunikacije terapeuta s djetetom, a u ovakvim tretmanima nerijetko susrećemo djecu kojoj verbalna komunikacija nije moguća i predstavlja ključnu frustraciju. Zbog bržeg otkrivanja žarišta konflikta Riley preporučuje upotrebu crteža i slike u Žarišnoj, kratkoj dinamski orijentiranoj psihoterapiji, a Margaret Naumberg naglašava prednosti uvođenja slikanja, crtanja i modeliranja gline u psihoterapiji. Korištenje navedenih tehnika u psihoanalitički orijentiranoj psihoterapiji djece sastoji se od neposrednoga iznošenja snova, fantazija i drugih unutarnjih doživljaja, jer su oni bliži slici no riječima. (De Zan, 2013)

...cenzura svjesnoga manja je pri iznošenju nesvjesne građe slikom no riječima; nesvjesna građa projicirana u sliku ili crtež čuva se kao dokument i teže ju je zaboraviti, manipulirati njome i iskrivljavati je, nego izrečeni sadržaj; transfer se u psihoanalitički orijentiranom psihoterapijskom procesu razvija lakše i brže, a transferna neuroza razrješava prije uz crtež ili sliku, i to zbog bržeg odrastanja bolesnika koje mu omogućuje vlastita interpretacija osobne kreacije (De Zen, 2013; str. 7).

Crtežom ili slikom u kojem dijete spontano crta, a pritom terapeut ne smije naređivati, na papir se prenosi osobno iskustvo aktualnog osjećaja, ali slikom ili crtežom može se priopćiti i prijašnje iskustvo, želja, fantazija ili konflikt. Kada je završeni crtež postavljen između djeteta i terapeuta, on osim što predstavlja projekciju emocija, želja, fantazija i konflikata, postaje komunikacijski most između djeteta i liječnika. Oni se mogu obraćati slici ili crtežu što je samo

naizgled posredna komunikacija jer obraćajući se crtežu, obraćamo se i djetetu. Dijete crtež može pretvoriti u tzv. Spremnik, zrcalo ili žrtveno janje. Loše introjekte koji se pojavljuju u snovima, noćnim morama i fobijama dijete prenosi na papir i tako ih posprema u spremnik te ih se rješava. Prema vlastitoj želji, dijete je u mogućnosti crtež i uništiti pri čemu je dopuštena i agresivnost, ali projekcija agresije odnosi se na sadržaj, a ne stvarno objekt. Uništavanjem kreacije dijete sadržaj pretvara u žrtveno janje pri čemu mu terapeut daje podršku prisutnošću i interpretacijom. Prepoznavanjem autoportretiranja u crtežu, on se pretvara u zrcalo. To su često regresivni crteži koji nas upućuju na dubinu regresije i emocionalno stanje djeteta. (De Zen, 2013)

4.3.2. CRTEŽ U RADU S DJECOM S INTELEKTUALNIM TEŠKOĆAMA

Došen (2010, prema Poredoš Lavor i Radišić, 2011) intelektualne teškoće definira kao zaostatak psihosocijalnog, a osobito kognitivnog razvoja za prosječnim razvojem osobe iste kronološke dobi. S obzirom da intelektualne teškoće nisu psihički, već razvojni poremećaji, odnosno stanje nerazvijenosti središnjeg živčanog sustava tijekom prenatalnog ili ranog postnatalnog razdoblja, ne mogu se liječiti poput nekih bolesti, već se mogući razvoj može samo stimulirati (Poredoš lavor i Radišić, 2011).

Na karakteristike crteža utječu mnogi čimbenici poput dobi, intelektualno-emocionalne stimulacije, edukativno-pedagoških postupaka i sl. Kao i svako dijete bez teškoća, tako i dijete s intelektualnim teškoćama ima potrebu za likovnim izražavanjem. Prilikom tog procesa, dijete angažira sve svoje sposobnosti i nastoji prikazati predmete i pojave koje ga okružuju iako nema dostatnu predodžbu o njima. Likovni su izrazi spontaniji, potpuniji i lakši od jezičnih. (Škrbina, 2013)

Crteže djece s intelektualnim teškoćama odlikuje pomak prema ranijim fazama razvoja, a u njima su osobito naglašeni elementi automatizma i opsesivnosti. U crtežima se također često repetiraju isti oblici. Iako se prema istraživanjima faza šaranja odnosi na dob do treće godine života, kod djece s intelektualnom teškoćama ova faza može se primijetiti i u crtežu devetogodišnjaka. Djeca s intelektualnim teškoćama će ipak prolaziti faze napretka u likovnom razvoju no to će biti vidno sporije. Bez obzira na tijek likovnog razvoja, crtanje je ponekad jedini mogući način komuniciranja kod djece s intelektualnim teškoćama. Zbog teškoća u verbalnom

izražavanju, djetetove nemogućnosti slobodnog asociiranja te iskrivljenog odnosa prema stvarnosti, svjesni smo ograničenja verbalnog izraza kod djece, ali i odraslih s intelektualnim teškoćama, a navedeno može prouzročiti učinak usamljenosti i oblik inicijalne separacije. (Škrbina, 2013)

Iako je vidljiva generalna regresija u likovnom razvoju djece s intelektualnim teškoćama u odnosu na zdravu djecu, ona u svojim crtežima mogu prikazati obiteljsku dinamiku ili afektivnu razmjenu. Važno je u radu s takvom djecom osigurati spontanu art ekspresiju koja se treba događati u sigurnoj okolini. Tako se otvara siguran prostor za komunikaciju, stvara se snažna veza između unutrašnjeg i vanjskog svijeta te se pruža jedinstven put u nesvjesno i njegove simbole. To djetetu pruža mogućnost da proradi svoje teškoće, upozna i prihvati samo sebe na dublji, zabavniji i kreativniji način. (Škrbina, 2013)

4.3.3. CRTEŽ U RADU S DJECOM S AUTIZMOM

Autizam kao kompleksan razvojni poremećaj predstavlja velik problem za samog autističnog pojedinca, ali i za okolinu koja nastoji pružiti odgovarajuću brigu i pronaći odgovor na niz problema koji se među ostalim očituju u komunikaciji i odnosu s okolinom, stoga i u osobnom životu osobe s autizmom. Kao što se je razvijalo stajalište o nizu zdravstvenih činitelja koji imaju koristan utjecaj na sveobuhvatno stanje svake osobe u društvu, tako je i u novije vrijeme poznato da određene aktivnosti i sadržaji također dovode do značajnog napretka i poboljšanja života osobe s autizmom (Blažević, Škrinjar, Cvetko i Ružić, 2006). Navedene aktivnosti odnose se primjerice na tjelesne i likovne aktivnosti, pri čemu je poseban naglasak na crtežu, kao jednom od sadržaja likovnih aktivnosti, koji može biti korisno sredstvo u tretmanu osoba s autizmom s obzirom na specifičnu kliničku sliku ovog spektra (Škrbina, 2013).

Kako ni jedna osoba s autizmom nije ista, tako i likovni program predviđen za autistične osobe ne može biti jednak, već likovni programi moraju biti individualizirani i zasnovani na jedinstvenim potrebama i sposobnostima svakog djeteta. Aktivnosti je potrebno prilagoditi uz adekvatnu razinu podrške, a prije same primjene likovne aktivnosti potrebno je i planirati visokostrukturiranu fizičku okolinu. Pomoću kreativnih aktivnosti moguće je ostvariti interakciju između autističnog djeteta i odrasle osobe ili druge djece te preusmjeriti nepoželjna ponašanja u svrhovita. (Škrbina, 2013)

Autor Brasic, (2004, prema Škrbina, 2013) modele ponašanja djece s autizmom opisuje kao ograničene, ponavljajuće i stereotipne te ističe čestu zaokupljenost ograničenim područjem interesa. Škrbina (2013) navodi kako je takvu vrstu zaokupljenosti važno prepoznati i dijete pokušati usmjeriti prema svrhovitom ponašanju, a u području art terapije je primjerice crtanje i slikanje razlijevanjem boje rukama zamjena za potrebu razlijevanje sline kod autističnog djeteta.

Važno je prije uključivanja djece u likovne aktivnosti prepoznati eventualnu hiposenzitivnost ili hipersenzitivnost, što je česta pojava kod djece s autizmom zbog specifičnog senzornog sustava. Na taj način se odabirom materijala prema senzornim potrebama svakog djeteta mogu izbjeći nepoželjna ponašanja i smanjiti otpor prema aktivnosti. Osim specifičnosti senzornog sustava, kod djece s autizmom često se javlja poteškoća i u području mašte pa takva djeca teško mogu crtati nestvarne likove iz nekih priča. S druge strane autistična djeca imaju dobro razvijene vizualno-spacijalne vještine te kako Grandin (1995, prema Škrbina, 2013) navodi, lakše mogu informacije zapamtiti i učiti ako su prikazane u vizualnom obliku. Tako jedna od likovnih aktivnosti s djecom s autizmom može biti izrada komunikacijskih kartica. (Škrbina, 2013)

Posebnu pažnju potrebno je posvetiti i djeci koja u vidu autizma posjeduju posebne sposobnosti i talente, a među njima može biti i talent za crtanje i slikanje. Kako bi djeci osigurali uvjete za takvo izražavanje, važno ga je na vrijeme prepoznati. Na taj način djetetu možemo pružiti zadovoljstvo te mu osigurati uspjeh, a dugoročno i razvijanje različitih vještina potrebnih za bolje funkcioniranje u društvu. Važno je stalno preispitivati planirane likovne aktivnosti i materijale s obzirom na problematična područja kako bi izbjegli senzorna preopterećenja i frustracije. (Škrbina, 2013)

5. CRTEŽ KAO KOMUNIKACIJSKO SREDSTVO U DJEČJEM VRTIĆU

Autorica Belamarić (1986) navodi kako je cilj likovnih aktivnosti u dječjim vrtićima, gledajući s tradicionalne strane, bio da dijete opažanjem dođe do nekog otkrića ili spoznaje o promatranom objektu te da se kreativno izrazi nekom od likovnih tehnika. Kod takvih aktivnosti djeca su uglavnom usmjeravana na opažanje ili su potaknuta razgovorom o nečemu, pričom i

sličnim sadržajem što djecu sputava u izražavanju onoga što sama osjećaju (Bilić, Balić Šimrak i Kiseljak, 2012).

Vidović (2015) ističe važnost razumijevanja djeteta te osluškivanja poruka i signala koje nam šalje kroz svoj likovni izričaj. Autorica navedeno smatra ključnim motivom komunikacije kroz likovnost pozivajući se na Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje koji podržava suvremeno shvaćanje djeteta kao kreativnog bića. Kreativnost ima posebnu odgojnu vrijednost, a kako bi je odgojitelj podržao, trebao bi promatrati, osluškivati, podržavati i nenametljivo poticati svako pojedino dijete. Ako odgojitelji prate rani razvoj likovnosti, uvidjet će da i prvi pokušaji likovnog izražavanja donose poruku koju nam dijete šalje, a koja se odnosi na spoznaju o njegovom životu. (Vidović, 2015)

Kako bi odgojitelj na pravi način podržao pojedino dijete te kako bi poruke koje mu ono šalje putem crteža mogao tumačiti u pravom smislu važno je da dobro poznaje faze nastanka dječjeg crteža. Ipak, važno je naglasiti kako se svako dijete razvija individualno te bez obzira na kronološku dob, put razvoja dječjeg crteža će za svako dijete biti drugačiji.

Prolazeći razvojne faze dječjeg crteža, dijete će zanimati razni objekti, njihovi oblici i proporcije, ali osim fizičkog, dijete će zanimati i emocionalni aspekt te će svoj odnos s likovima iz stvarnog života ili iz priče imati potrebu izraziti crtežom. Takvi crteži nastaju spontano i snažni su nositelji poruke koju dijete šalje odraslima. (Vidović, 2015)

Kako u dječjim vrtićima sve više do izražaja dolazi inkluzija te uključivanje djece s teškoćama u redovni program, tako odgojitelji osim poznavanja standardnog tijeka razvoja dječjeg crteža moraju raditi na vlastitoj edukaciji kako bi likovne aktivnosti na pravi način mogli provoditi i s djecom s teškoćama. Tako doista možemo reći da odgojitelji slijede otvoreni kurikulum i aktivnosti provode prema dječjim interesima.

Posebna vrijednost za svakog odgojitelja u njegovu radu je iskrenost svakog djeteta koje možda neće znati izraziti svoje potrebe i emocije verbalno, ali zasigurno će i na razne neverbalne načine pokušati uspostaviti komunikaciju. Na odgojitelju je da takav način komunikacije prepozna i odgovori na njega, da razumije zašto je majka djeteta na nekom od crteža prikazana u većim dimenzijama od ostalih objekata, da pokuša shvatiti zašto dijete koristi tamne ili svijetle boje u

određenim trenucima te da svaki crtež koji mu dijete pokloni primi s radošću i doživi kao nešto više od samog traga na papiru.

5.1. OSJEĆAJ TUGE PRIKAZAN KROZ DJEČJI CRTEŽ

U dječjem vrtiću provedene su različite aktivnosti koje djecu potiču na razumijevanje i iskazivanje emocija. Jedna od emocija koju djeca iskazuju na različite načine je i tuga, a kako je tuga usko povezana uz ostale negativne osjećaje poput straha, važno je da se djeca znaju nositi s njom i da budu svjesna da imaju pravo biti tužna, plakati i tražiti zagrljaj.

Aktivnost je provedena na kišni i tmuran dan te je djeci ispričana priča koja ima tužan kraj. Nakon priče od djece se verbalnim putem pokušalo doznati: „Što je za vas tuga?“, „Kada ste vi i zašto tužni?“ te, „Što vas može utješiti kada ste zbog nečega tužni?“

Kako je dob djece s kojom je ova aktivnost provedena od treće do četvrte godine, tako se većina djece već prilično dobro verbalno izražava, no ipak kada je riječ o opisivanju određene emocije djeca nailaze na problem i ne znaju kako bi opisala ono što osjećaju ili ponavljaju ono što su čuli od drugih vršnjaka.

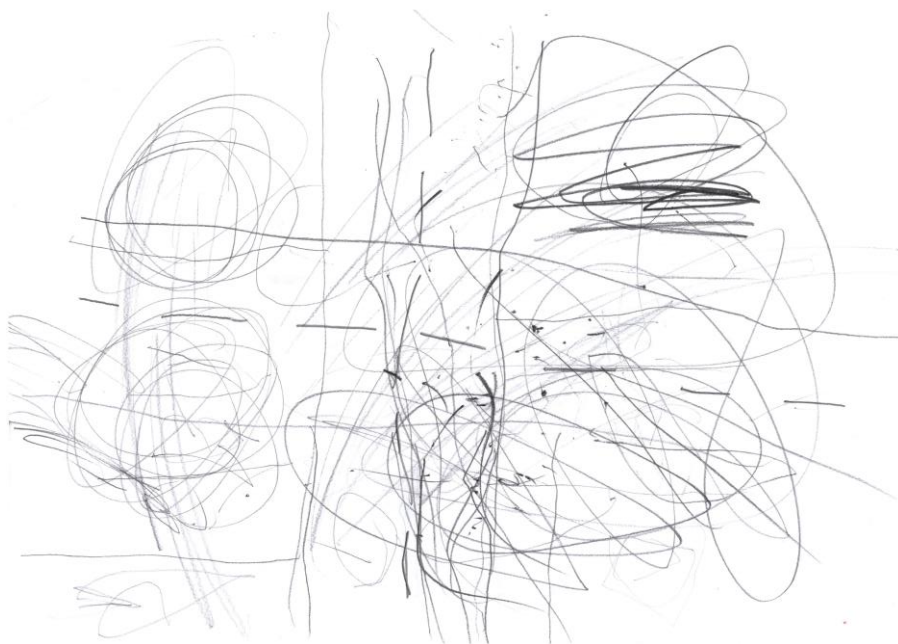
Da bi emocija bila što izraženija u pozadini je bila prisutna lagana instrumentalna glazba, umirujućeg i pomalo tužnog tona. Na taj način kod djece je emocija i dalje prisutna i produbljena te im je interes zadržan.

Kako bi djeci olakšali da se izraze i pokušaju odgovoriti na postavljena pitanja, ponuđen im je papir i olovka kako bi svoje odgovore mogli iskazati putem crteža. Za likovno izražavanje javio se velik interes te djeca više nemaju potrebu ponavljati iskaze svojih vršnjaka već se koncentriraju isključivo da svoj papir i crtež.

Nakon nacrtanog crteža svako se dijete puno lakše i verbalno izrazilo te je svako znao objasniti što je nacrtao. Na pitanja na koja djeca nisu bila u mogućnosti verbalno odgovoriti, nakon likovnog izražavanja su odgovorila bez poteškoća.

U radovima je prevladavala sjena, tamni i čvrsti potezi olovkom te su djeca, iako nisu imala ponuđenu boju, imala potrebu određene elemente osjenčati olovkom. Većina crteža prikazivala je neki strah koji su djeca povezala s osjećajem tuge te su djeca u svojim iskazima često spominjala izvore straha poput čudovišta, mračne šume i usamljenosti te stanja koji kod njih izazivaju

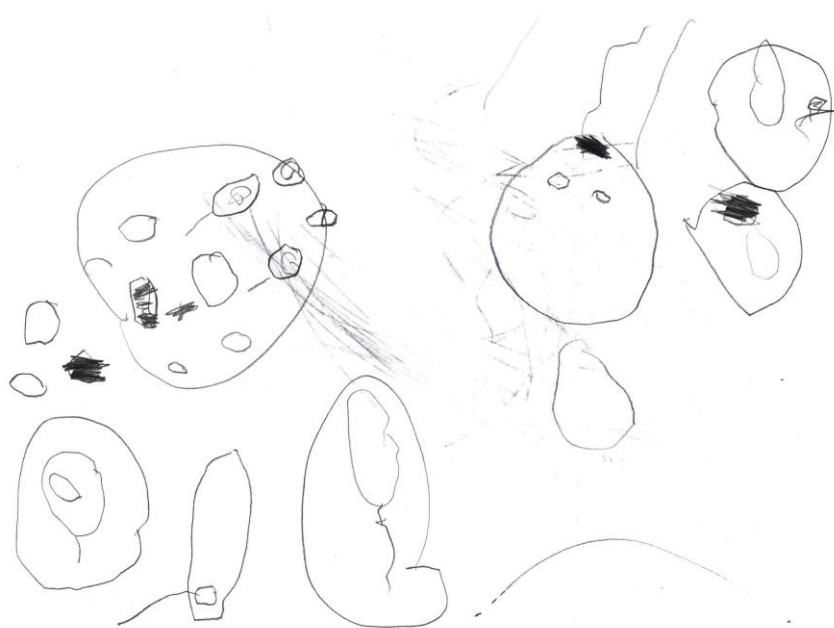
nelagodu poput hladnoće, mraka i sl. Na pitanje: „Što vas može utješiti kada ste tužni?“ djeca su redom spominjala važne osobe poput majke i ostalih bliskih članova obitelji, odgojiteljice, prijatelje te prisustvo navedenih osoba.

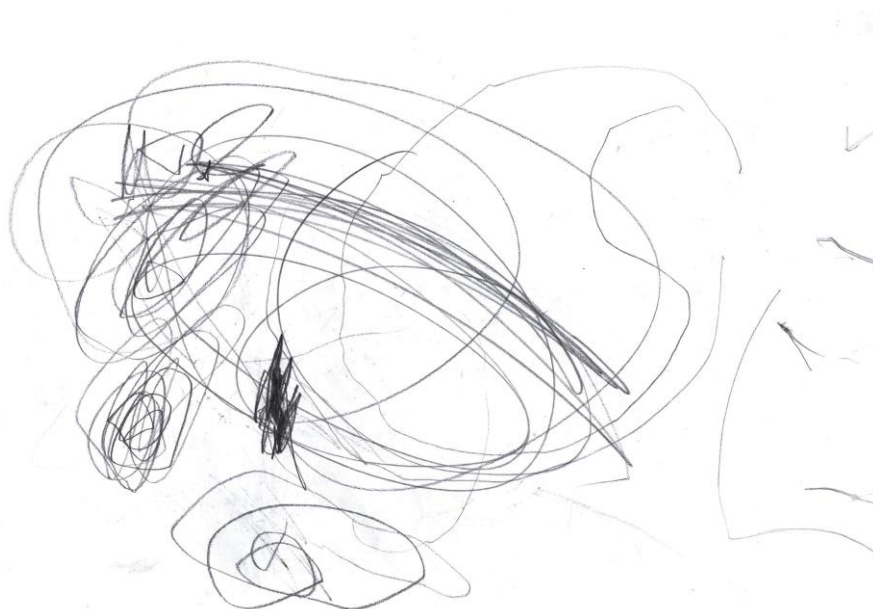
Slika 1 „Cesta po mraku.“ Dječak 3,4 g.

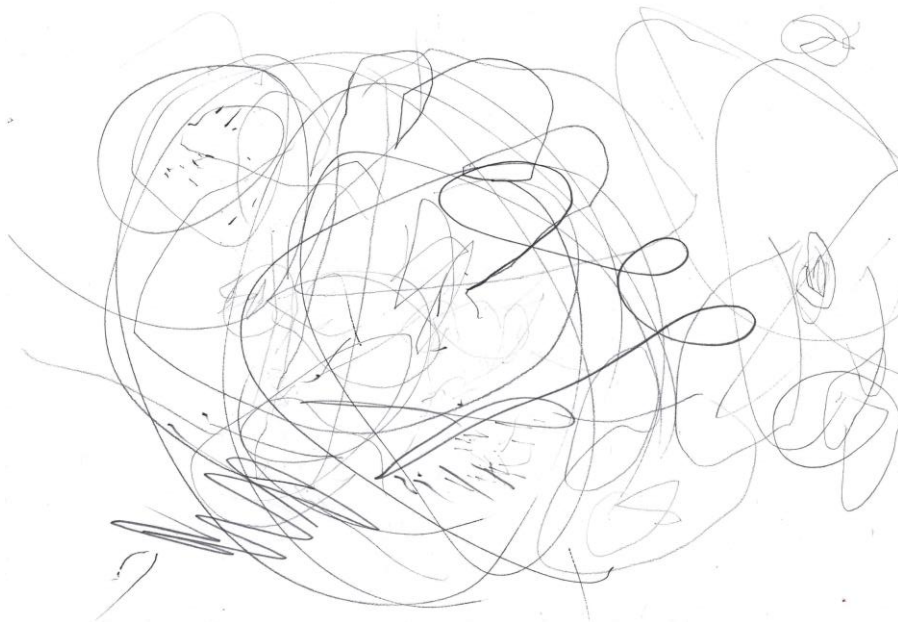
Slika 2 „Čudovište i svi ga se boje.“ Dječak 3,2 g.

Slika 3 „Djevojčica koja plače jer je tužna.“ Djevojčica 3,9 g.

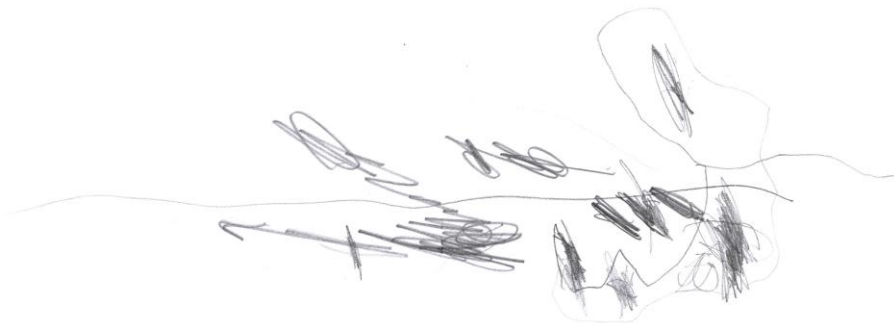
Slika 4 „Duga koja nema boje.“ Dječak 4,1 g.

Slika 5 „Pada kiša, blato je.“ Djevojčica 3,9 g,

Slika 6 „Pas je sam i laje.“ Dječak 3,11 g.

Slika 7 „Snijeg je i hladno je.“ Dječak 3,4 g.

Slika 8 „Strašna šuma.“ Dječak 3,10 g.

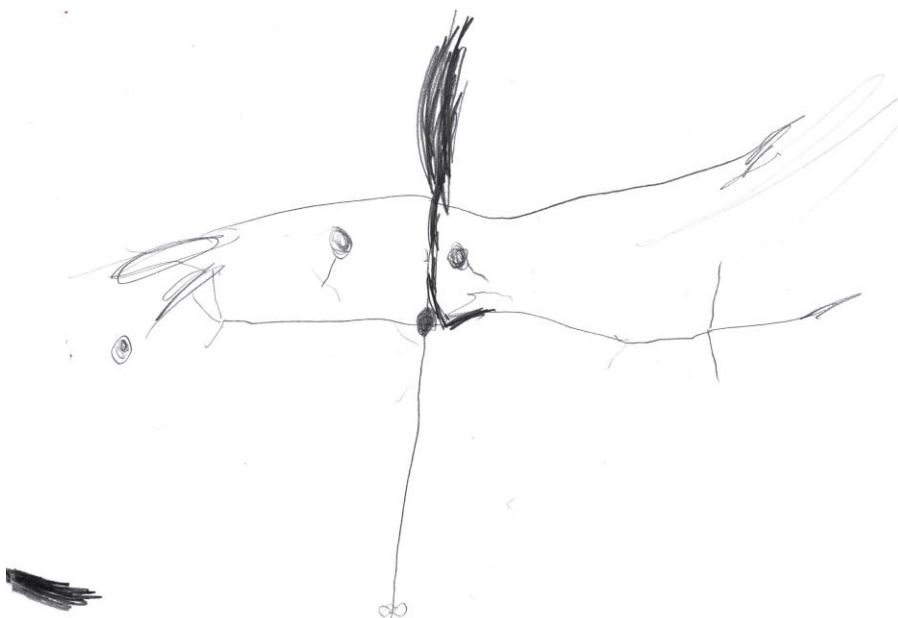
Slika 9 „Šuma u kojoj je mračno.“ Djevojčica 3,6 g.

Slika 10 „Tako čujem glazbu.“ Dječak 4,1 g.

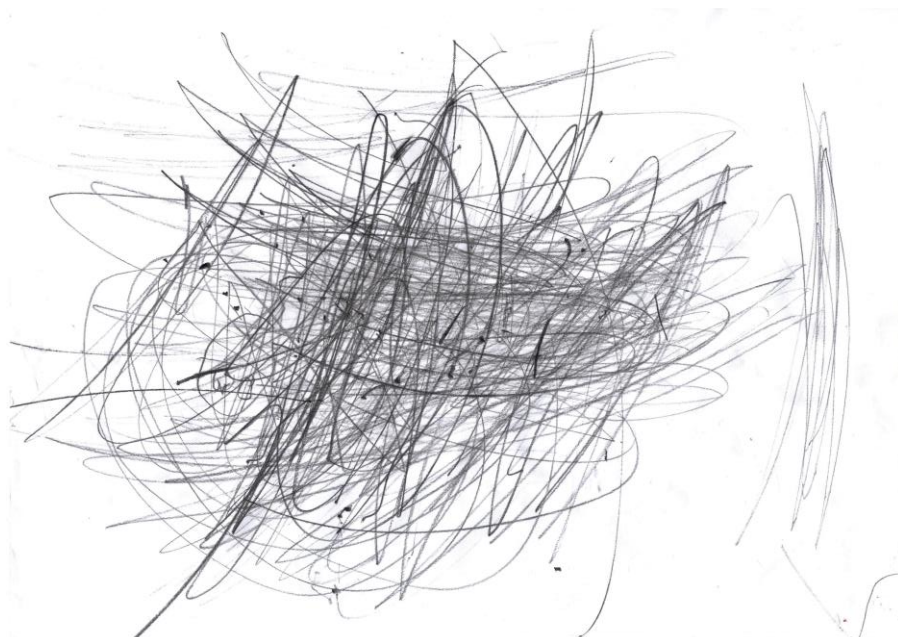
Slika 11 „Tužna djevojčica je sama u šumi.“ Djevojčica 3,9 g.

Slika 12 „Tužna sam, plačem.“ Djevojčica 4,2 g.

Slika 13 „Uplašena djeca dok ih zombi plaši.“ Djevojčica 4,4 g.

Slika 14 „Veliki i crni oblak“ Dječak 3,5 g.

5.2. OSJEĆAJ SREĆE PRIKAZAN KROZ DJEČJI CRTEŽ

U sklopu aktivnosti vezanih uz osjećaje te razumijevanje vlastitih i tuđih emocija, u dječjem vrtiću u dobnoj skupini djece od treće do četvrte godine, poseban dan je bio posvećen

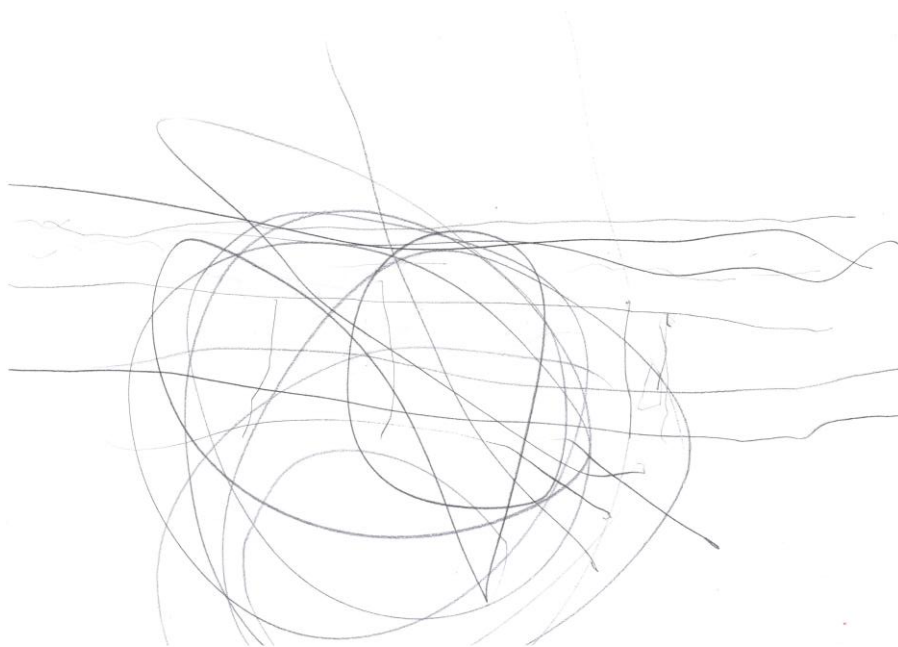
osjećaju sreće. Autor Gruden (2003) sreću opisuje kao nositeljicu života, sklad unutar sebe i između drugih te kao bitnu kvalitetu života.

Djecu se pokušalo potaknuti da promišljaju o sreći te da mogu odgovoriti na pitanja: „Što je za tebe sreća?“, „Kada si ti sretan?“, „Što činiš kad si sretan?“. Aktivnosti na ovu temu započele su odmah pri dolasku djece u skupinu, a dan je bio prožet smijehom, veselim pjesmicama, plesom i igrama koje djeca posebno vole.

Prije likovne aktivnosti djeca su na pitanja o sreći odgovarala kratko, uglavnom ponavljajući za drugim vršnjacima, a odgovori su bili: „Sreća je kad se igram s prijateljima.“, „Kada volim mamu i tatu.“, „Kad plešem i igram se.“ Osjećaj sreće djeca su povezivala uz ugodu te osobe i radnje koje vole, no odgovori su bili površni i djeca ih nisu mogla obrazložiti.

Djeci je i sada bilo ponuđeno da se izraze pomoću olovke i papira te da odgovore na pitanja pokušaju nacrtati što je i sada izazvalo velik interes i duboku koncentraciju kod djece. Nakon crtanja su djeca rado obrazlagala svoje crteže te su odgovori bili konkretniji, dublji i djeca uopće nisu trebala uzeti vremena kako bi razmislila što da kažu, već su promatrajući vlastiti crtež točno znala što su i zašto nacrtala.

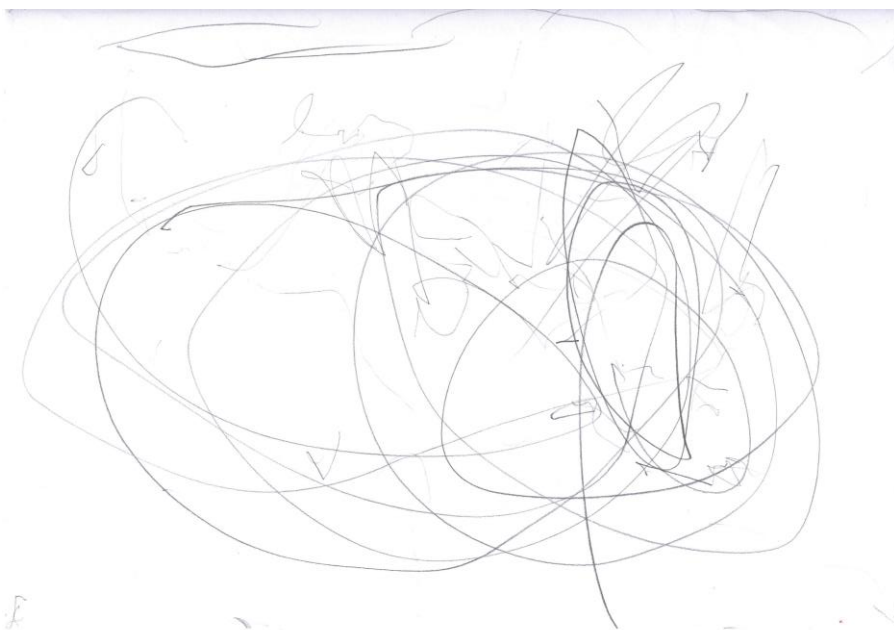
U crtežima prevladavaju kružeće i vibrirajuće linije, djeca su imala potrebu prikazati kretanje što i ne treba čuditi jer igra, ples i pokreti su aktivnosti koje djeca po prirodi vole. Za razliku od crteža na kojima djeca prezentiraju tugu, u ovim je radovima vidljivo da su linije razigranije, stisak olovke na papir je manji i djeca na različite načine u crtež unose likove koji predstavljaju njima bitne osobe.

Slika 15 „Bacam kamen u more.“ Dječak 3,2 g.

Slika 16 „Cvijeće i leptiri.“ Djevojčica 3,8 g.

Slika 17 „Igram se s mamom u parku.“ Dječak 3,6 g.

Slika 18 „Kopam s bagerom, sretan sam.“ Dječak 3,7 g.

Slika 19 „Leptir leti kad je sretan.“ Djevojčica 3,9 g.

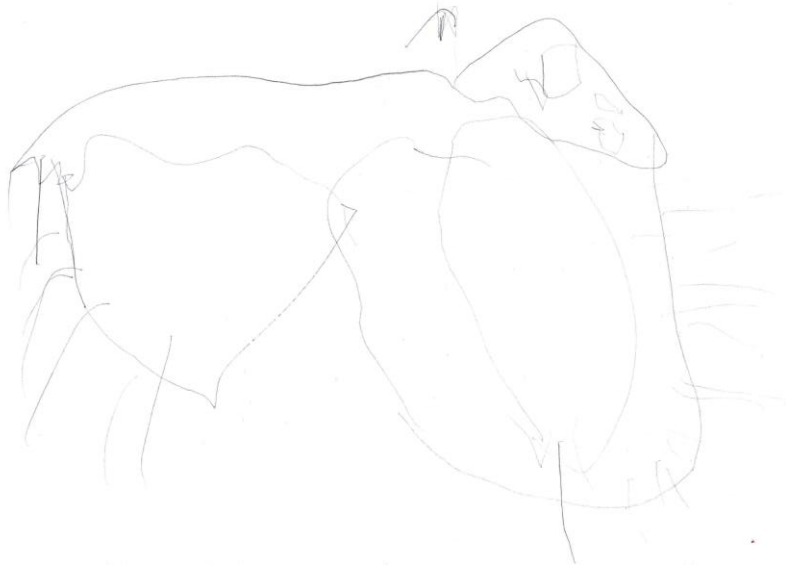
Slika 20 „Mama, cvijet i tata, volim ih.“ Djevojčica 3,6 g.

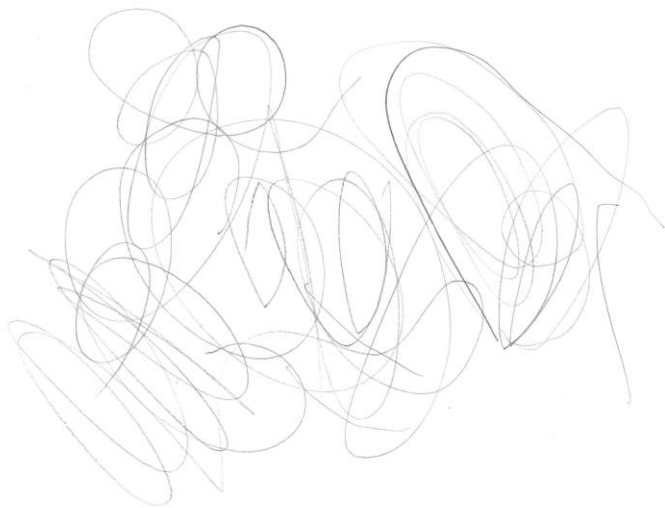
Slika 21 „Moja ruka kad plješćem dok pjevamo pjesmice.“ Dječak 3,4 g.

Slika 22 „More, vozim se na brodu s mamom i tatom.“ Dječak 3,9 g.

Slika 23 „Penjemo se na drvo, ja i tata“ Dječak, 3,2 g.

PAJAO

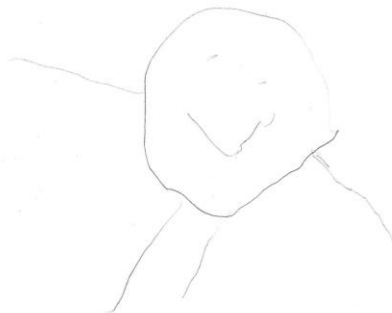
Slika 24 „Plešem sa psom.“ Djevojčica 3,6 g.

Slika 25 „Plešemo i trčimo.“ Djevojčica 3,6 g.

Slika 26 „Plešemo“ Dječak 3,2 g.

Slika 27 „Ti kad se smiješ.“ Dječak 3,4 g.

Slika 28 „To si ti sretna jer si dobila cvijeće.“ Djevojčica 4,4 g.

6. ZAKLJUČAK

Djeca se već u ranoj dobi počinju likovno izražavati te tako nastaju prvi dječji crteži. Promatrajući dječji rad važno je znati da to nije samo običan trag na papiru već sredstvo pomoću kojeg nam djeca daju odgovore na mnoga pitanja vezana uz vlastiti razvoj, emocije i unutarnje doživljaje. Svoje likovno izražavanje djeca započinju već oko druge godine, a šaranje po papiru koje započinje spontano i potaknuto unutarnjom potrebom djeca povezuju s igrom te uživaju u samom procesu bez ideje o finalnom proizvodu. Razvojem dječjeg crteža nastaju prvi simboli koji se razvijaju od primarnih prema složenijim pa sve do faze intelektualnog i vizualnog realizma. Poznavajući razvojne faze nastanka crteža djeca nam mogu dati informaciju o fazi razvoja u kojoj se nalaze te eventualno odstupanje od svojih vršnjaka, ali važno je uzeti u obzir da se svako dijete razvija individualno te da ne prolaze sva djeca razvojne faze jednakim tempom i u isto vrijeme, ipak značajnija odstupanja mogu biti prvi pokazatelji određenih teškoća kod djece. S obzirom da je likovni jezik ujedno i najstariji oblik komunikacije, kod zdrave djece kao i kod djece s određenim teškoćama crtež nam pruža mogućnost da s djetetom uspostavimo neverbalnu komunikaciju jer ponekad je teško izraziti se verbalno, a osobito kada je riječ o izražavanju emocija i unutarnjih konflikata.

Iz crteža nastalih za vrijeme provođenja aktivnosti iz skopa aktivnosti vezanih uz emocije jasno je vidljivo da crtež djeci olakšava da se izraze, opišu svoje osjećaje i da osim što nam mnoge informacije daju analizom samog crteža, nakon likovne aktivnosti puno se lakše izražavaju i verbalno.

Dječji crtež odličan je alat za neverbalnu komunikaciju te smatram da njegovo korištenje u radu s djecom ima veliku prednost te da bi još više trebalo raditi na istraživanjima u tom polju kako bi se potaklo korištenje ovakvog komunikacijskog sredstva u svakodnevnom radu s djecom, ali i u dijagnostici, terapiji te radu s djecom s teškoćama kako bi se na taj način podržala inkluzija djece u redovne programe vrtića i škola.

LITERATURA

Art in Heart. Emocije u dječjem likovnom stvaralaštvu. Preuzeto 24.08.2022.: <https://art-in-heart.webnode.hr/tko-smo-mi/>

Belamarić, D. (1986). *Dijete i oblik*. Zagreb: Školaka knjiga.

Bilić, V., Balić Šimrak, A., Kiseljak, V. (2012). Nevizualni poticaji za dječje likovno izražavanje i razvoj emocionalne pismenosti. *Dijete, vrtić, obitelj*. 68, 3-5.

Blažević, K., Škrinjar, J., Cvetko, J., Ružić, L. (2006). Posebnosti odabira tjelesne aktivnosti i posebnosti prehrane kod djece s autizmom. *Hrvatski športskomedicinski vijesnik*. 21 (2), 70-82.

Brešan, D., Mikulić, M. (2015). Prikaz prostora u dječjem vrtiću. *Metodički obzori*. 10, 21-44

De Zan, D. (2013). *Slika i crtež u psihoterapiji djece i obitelji*. Zagreb: Medicinska naklada.

Grgurić, N., Jakubin, M. (1996). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.

Gruden, V. (2003). Sreća, zdravlje, vjerovanje. *Nova prisutnost. Časopis za intelektualna i duhovna pitanja*. 1(2), 70-82

Karlavaris, B. (1988). *Metodika likovnog odgoja 2*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, OOUR izdavačka djelatnost.

Kordić, Lj., Dulčić, A. (2009). *Crtež i slika u dijagnostici i terapiji*. Zagreb: Alinea.

Mamić, D., Fulgasi-Masnjak, R. (2014). Psihički poremećaji i socijalna zrelost djece i mladih s poremećajima iz autističkog spektra i djece i mladih s većim intelektualnim teškoćama. *Socijalna psihijatrija*. 42, 21-32.

Matić, A. (2021). *Fragments o djetinjstvu*. Zagreb: Novi redak.

Nikolić, B., Prstačić, M. (1990). Selektivne stimulacije i crtež ljudske figure u djece s cerebralnom paralizom. *Defektologija*. 26, 9-19.

Petrač, L. (2015). *Dijete i likovno umjetničko djelo*. Zagreb: Alfa.

Poredoš Lavor, D., Radišić, N. (2011). Otežana životna prilagodba osobe s intelektualnim teškoćama i poremećajem u ponašanju. *Polic. Sigur.* 4, 609-615.

Sveučilišni savjetodavni centar u Rijeci-Psihološko savjetovalište. (2014). Komunikacija. Preuzeto 27.8.2022.: https://www.ssc.uniri.hr/files/Komunikacijske_vjetine_-_uvod.pdf

Škrbina, D. (2013). *Art terapija i kreativnost*. Zagreb: Veble commerce.

Tomašević Dančević. M. (2005). *Kako nacrtati osjećaj*. Zagreb: Profil international d.o.o.

Vidović, V. (2015). Dječji crtež kao komunikacijsko sredstvo djeteta i odrasloga. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*. 21(79), 22-23.

Vuletić, A, Kardum, G., Reić-Ercegovac, I. (2017). Analiza crteža kronično i akutno oboljele djece. *Paediatr Croat*. 61, 197-203.

Izjava o izvornosti diplomskog rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mog rada te da se pri njegovu pisanju nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)